

Ember és folyó: az etnológia helykeresése a posztindusztriális társadalomban

Interjú André Vincent-nal, a Maison du Rhône (Givors, Rhône megye, Franciaország) igazgatójával

A „Maison du Rhône” első látásra egy kisvárosi múzeum, amely kiállításait a folyó témájára építi. Ebben még nem lenne semmi rendkívüli. Valójában azonban a felszín alatt egy újszerű működési forma kialakulásának lehetünk tanúi. Ezt az úttörő jelleget a francia Kulturális Minisztérium egy egyedülálló intézményi címkével ismerte el. Az Ethnopôle program a Kulturális Minisztérium kezdeményezésére jött létre. A minisztériumon belül a 80-as években megalakult az Etnológiai Örökség Bizottsága, abból a célból, hogy franciaországi kutatási projekteket finanszírozzon, elsősorban pályázati rendszer keretében. Az első kutatások után azzal a problémával kellett szembenéznük, hogy a kutatási eredmények nem jutnak el a nagyközönséghez. Ennek a megoldására javasolták azután 1996-ban az „ethnopôle” cím létrehozását, ami valójában egy szerződés a minisztérium, tehát az állam és a kutatási intézmény között. Ez utóbbi vállalja az eredmények publikussá tételét kiállítás vagy más formájában, ennek fejében pedig az állam finanszírozza a kutatást (pontosabban egy kutató állását). A szerződés elnyerésének feltétele egy kutatási téma kidolgozása, amelyet a bizottság véleményez. A szerződés három évre szól, évente kell jelentést készíteni, valamint a három év leteltével be kell számolni a kutatás eredményeiről. Ekkor a szerződés meghosszabbítható.

A givors-i Maison du Rhône egyike annak a három intézménynek, amelyek az elmúlt években elnyerték az „ethnopôle” címet. Miért nem olyan múzeum a Maison du Rhône, mint a többi? Miben áll az újszerűsége?

Ott kezdődik, hogy a Maison du Rhône nem múzeum. Egy múzeum feltételez egy állandó kiállítást, egy többé-kevésbé gazdag kollekción, egy muzeológust, vagyis megfelelő anyagi fedezetet. A mi működésünk nem egy meglévő kollekción épít, hanem a folyamatban lévő antropológiai kutatásra. Az a törekvésünk, hogy a kutatás eredményét elérhetővé tegyük a nagyközönség számára. A Maison du Rhône koncepciója közelebb áll az „éco-musée” fogalmához, de attól is különbözik. A 80-as években Franciaországban egész sor úgynevezett „éco-musée” bújik ki a földből, a helyi kulturális örökség védelmére és népszerűsítésére. A mi alap gondolatunk az volt, hogy a helyi örökséget globális perspektívába helyezzük. Ehhez „fel kellett találni” egy új működési formát és egy sajátos megközelítési módot. Ez a megközelítési mód az angolszász értelmezés szerint az antropológia, ami mint gyűjtőfogalom magában foglalja mindazokat a tudományágakat, melyek az ember megértésén fáradoznak.

Meggyőződésünk, hogy a folyót nem sajátíthatja ki egyetlen tudomány sem. A valóság többértelmű, és minél több diskurzus járul hozzá a megteremtéséhez, annál gazdagabb lesz az ember, aki képet próbál alkotni róla. Végül távol áll tőlünk mindenfajta folklorizáló, a múltat megörökíteni, megőrizni, katalogizálni kívánó látásmód. A folyót nem mint a múlt örökségét vizsgáljuk, ellenkezőleg, az a szándékunk, hogy megragadjuk azokat a történeti elemeket, amelyek hozzájárulhatnak jövője alakításához. A kultúrát úgy fogjuk fel, mint a helyi fejlesztés egy lehetséges eszközét.

Mi volt előbb, az ötlet vagy a lehetőség? Hogyan született meg a Maison du Rhône?

A gondolat és a lehetőség egymással kölcsönhatásban teremtődött meg. A kiindulási alap egy hat hónapra szóló megrendelés volt, melyet kezdő etnológusként kaptam a givors-i önkormányzattól egy kulturális projekt kidolgozására. A Lyontól néhány kilométernyire fekvő Givors azzal a feladattal találta szembe magát, hogy egy olyan városfejlesztési politikát dolgozzon ki, amely – számot vetve a település adottságaival: a helyi ipar leépülésével és a perifériás helyzettel – újra vonzóvá tudja tenni a várost a gazdaság számára. Az elképzelés az volt, hogy Givors-t a lyoni agglomeráció déli pólusává kell tenni. Ebben a helyzetben közmegegyezés született: ehhez a városnak – többek között – egy múzeumra van szüksége. Első lépésben mérlegelni kellett, hogy a helyi identitásnak milyen forrásai vannak, melyekre a projekt támaszkodhat.

Egyértelmű volt, hogy két ilyen forrás létezik: a folyó és az ipar. Ma már talán más lenne a helyzet, de akkoriban az ipar lassú eltűnését és a hagyományos munkásosztály felmorzsolódását még nem heverte ki a lakosság: a „fekete” vagy „vörös” város olyan szimbolikus hivatkozási alap volt, amelyet a közönség nem egykönnyen vállalt fel. A folyó pozitívabb szimbólumnak tetszett, a halászat és a hajózás eltűnése ellenére. Olyan élő hagyományok kötődnek hozzá, mint például a „Joute nautique”-nak nevezett rituális folyami harci játék, amely – úgy tűnik – ellenállt a modernizációnak.

Ugyanakkor arról is dönteni kellett, hogy elvetjük a múzeum gondolatát. Húszezer lakos nem látszott elegendő közönségnek az állandó kiállításra való berendezkedésre. Úgy gondoltuk, hogy inkább megújuló kiállításokon keresztül mobilizáljuk a helyi kulturális örökséget, de nem egy etnocentrikus kiindulási alapról, hanem összehasonlító perspektívából, figyelembe véve a folyó teljes hosszát. Az alapkérdés az ember és a folyó kapcsolata, tehát a folyó antropológiája. Erre alapozva jött létre a Maison du Rhône mint olyan kutatóműhely, amely különös hangsúlyt fektet a kutatási eredmények elérhetővé tételére, azon a speciális kommunikációs eszközön keresztül, ami nem más, mint a kiállítás. Eközben arra is figyelniünk kellett, hogy megalapozzuk saját legitimizációnkat. Ez nem ment egyik percről a másikra. Öt-hat évbe telt, amíg felfigyeltek ránk mindazok az intézmények, amelyek a folyóról való diskurzusba „befolyanak”.

A Maison du Rhône tehát nemcsak a nagyközönség felé nyitott, hanem a helyi fejlesztési politika felé is. Tudna példát mondani arra, hogyan kapcsolódik össze a gyakorlatban a kutatás, az ismeretterjesztés és a fejlesztés?

A kapcsolódásnak a pozícióm a garanciája. Arról van szó, hogy egy személyben én határozhatom meg a kutatási és a kulturális programot is. Természetesen igyekszem a

kettőt összekapcsolni, ügyelve arra, hogy a kutatás eredménye beépüljön a kiállításba. Előfordul az is, hogy megbízást kapunk egy-egy tanulmány elvégzésére, mondjuk egy olyan kérdésben, hogy mi lehet a folyó szerepe ma egy adott területen a gazdasági fejlesztésben, hogyan lehetne újonnan kiépülő mikrogazdasági tevékenységek gyűjtőpontjává tenni. Újabban sokszor fordulnak hozzánk úgy is, mint szakértői adatbázishoz. Hogy egy példát mondjak: a Rhône-Alpes vidéke általános fejlesztési tervének keretében felállt egy turisztikai és egy kulturális bizottság. Amikor arról gondolkoznak, hogy hogyan lehetne feléleszteni a folyami turizmust, vagy milyen kulturális programot lehetne a folyóra építeni, az elemzésbe ma már szakértőként bevonnak minket is.

Volt arra példa, hogy egy ilyen szakértői elemzés konkrét fejlesztésben folytatódott?

A legelső kutatási programunk, amelynek „Folyami kultúra” volt a címe, egy konferenciából indult ki. Erre a konferenciára, melynek tárgya a „határ és folyó” volt, meghívtuk a társadalomtudományok tíz képviselőjét: történészeket, filozófusokat, pszichológusokat, szociológusokat, etnológusokat. Azt kérdeztük tőlük, hogy a saját tudományterületükön belül mit jelent számukra a „határ” fogalma, és ehhez a fogalomhoz képest milyen jelentéstartalmat hordoz a „folyó”. A konferencia tanulsága számomra a következő volt: a folyó egy összefüggő terület, amelyen nem válik szét élesen a víz és a part. A folyami ember számára ez a terület minden irányban átjárható, tehát, ha igaz is az, hogy a folyó határ, adminisztratív és minden egyéb szempontból, ugyanakkor kettős logikát hordoz magában: egyszerre választ el és köt össze. Az ezen a területen megvalósuló gazdasági, társadalmi és kulturális gyakorlatok együttese alkotja azt, amit összességében folyami kultúrának nevezhetünk. Erre a hipotézisre alapoztuk az első kutatási témánkat a folyami kultúráról. Összegyűjtöttük mindazt, ami a rítusok, az átmeneti rítusok, az ismeretek és a mesterségbeli fogások köréből a folyó köré összpontosul. Két év elteltével előálltunk egy kiállítási javaslatlal, az „átkelés a folyón” témájára alapozva.

Az egyik kérdés az volt, hogy hogyan oldotta meg technikailag az ember a történelem folyamán az átkelést. Ebből a nézőpontból a megközelítés maradhatott volna tisztán technikai-tudományos: megragadhattunk volna a híd, a rév, a komp történeti áttekintésénél. A Maison du Rhône azonban a folyó antropológiai megközelítését tekinti feladatának, a nagyközönség felé is. Tehát az eredeti kérdésből kiindulva kitértünk a témát az „átkelés” antropológiai problémájára. A kiállítás kiindulópontja a „túloldal” volt, amit csak egy hajszál választ el a „túlvilágtól”. Mielőtt ugyanis az átkelésre gondolhatott volna, az embernek legelőször is a tilalom áthágásával kellett megküzdenie: a folyó alatt alvilági lények lakoznak; a folyó választóvonal, melyet Isten teremtett. Az átkeléshez tehát olyan reprezentációk tapadnak, amelyek megkövetelik bizonyos elővigyázati rítusok elvégzését az átkelés előtt. (Mindez igaz természetesen a hegyre és a tengerre vonatkoztatva is: az átkelés utazás egy másik, ismeretlen birodalomba, melyet ismeretlensége számtalan mesés képzettel ruház fel, és amelyet az ember meghódítani szeretne.) A kiállítás harmadik része visszakanyarodott az átkelés-átmenet problémájához, tágabb, antropológiai szempontból.

Minden emberi társadalomnak meg kell oldania az egyik korcsoportból a másikba, egyik társadalmi státusból a másikba való átmenet kijelölésének kérdését. Azt próbáltuk körüljárni, milyen formákat öltöttek az átmeneti rítusok az úgynevezett primitív társadal-

maktól kezdve a mi modern társadalmunkig. A kiállítás végül a folyami kultúra témájával zárult, ami egy módja volt annak, hogy igazoljuk az általunk választott kutatási program jogosultságát.

Ennek a kiállításnak köszönhetjük, hogy a Maison du Rhône-ra felfigyelt egy helyi fejlesztési szervezet, amely egy új koncepcióval állt elő: létrehozta a „folyó menti gazdasági keretszerződés”-t. Ebben a szerződésben hat folyó menti település vesz részt, többek között Givors, és keretében a gazdasági bizottság mellett egy kulturális bizottság is működik. Mikor találkoztam a vezetőkkel, feltettem nekik a kérdést: hogyan lehet, hogy kidolgoznak egy fejlesztési tervet arra alapozva, hogy a „folyó közös örökségünk, ami összeköt bennünket”, és a fejlesztési elképzelésekből teljes egészében kihagyják a folyót? Csodálkozva néztek rám: „Hiszen a folyó halott, mit lehetne vele kezdeni?” Azt válaszoltam: „A Rhône minden időben különböző gazdasági tevékenységek alapja volt. Miért ne lehetne ezeket a múltbeli gazdasági tevékenységeket, mint a halászat és a hajózás, mai szemmel nézni, és kulturális, illetve gazdasági fejlesztési projekteket alapozni rájuk?” Vállaltam, hogy erről a témáról készíttetek egy tanulmányt. A kérdésre visszatérve tehát: a kutatás, kiállítás és fejlesztés között konkrét logikai összefüggés van. A kiállítás azért jöhetett létre, mert azt a kutatás megelőzte, és a fejlesztésben azért juthattunk szerephez, mert előzőleg megrendeztük a kiállítást.

A javaslatokon túl mit sikerült konkrétan elérni?

A hat település elismerte a folyót mint a helyi fejlesztés egyik tengelyét, és erre alapozva – a bizottságokkal összefogva – fejlesztési programokat dolgoztunk ki. Lyontól 20 kilométernyire, egy egyszerre természeti és kulturális örökség birtokában méltán feltelelezhetjük, hogy sikerül ide vonzanunk egyfajta helyi turizmust, és erre a látogatókörre számítva kis gazdasági tevékenységeket alakíthatunk ki, illetve erősíthetünk meg, mint például: „A Rhône és természeti kincseinek felfedezése csónakon”, kerékpárutak kiépítése a folyó partján, egy kis kertvendéglő, amit egy hivatásos halász lát el friss hallal, egy sétahajó kikötő, stb. Igaz, hogy ezzel nem fogunk egyszerre sok száz munkahelyet teremteni, de apránként ezek a dolgok összeállnak, és éreztetni kezdik hatásukat.

Milyen elismerést jelent az „ethnopôle” cím? A gyakorlatban milyen előnyökkel és kötelezettségekkel jár?

Az Etnológiai Örökség Bizottságát a 80-as években hozták létre a helyi kulturális örökség mozgalma nyomán. Ez a bizottság pályázati felhívásokkal segíti a kutatást és főleg a kutatás felhasználását. A 80–90-es években az éco-musée-ken kívül nem volt olyan kirakat, ahol a kutatás eredményét be lehetett volna mutatni. Az ethnopôle-nak éppen az a lényege, hogy a kutatásnak kifutási lehetőséget ad. Első lépésben három helyszínt jelöltek ki: a Maison du Rhône-t Givors-ban, Salagant, ahol főleg etnobotanikával foglalkoznak és Garae-t, ahol népi irodalmi dokumentációs központ működik. Ezekben a helyeken a kutatáson keresztül az etnológia a helyi fejlesztésbe is bekapcsolódik. Alkalmazott kutatás helyett inkább elkötelezett kutatást mondanék. Hosszas huzavona után az ethnopôle-t ma már a minisztérium is elismeri mint kutatóműhelyt.

1999-ben hat újabb helyet terveznek, 2000-re várhatóan összesen tíz ethnopôle fog működni. Ez a koncepció megfelel a költségvetés politikájának is: mivel szűkülnek a források, a címke egy módja a szelektálásnak. A bizottság ilyen módon néhány intézményre koncentrálja a pénzügyi eszközeit. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a kutatás egy részét közvetlenül az állam finanszírozza. A címet szerződés biztosítja, ami háromévenként megújítható.

E cím alapján három év óta egy szubvenció lehetővé teszi, hogy egy kutatót foglalkoztassak teljes állásban. A pénzügyi támogatás nagy része az ő fizetését biztosítja. Továbbá 1992-ben szerződést írtunk alá az egyetem szociológiai és antropológiai tanszékével. Ez azt jelenti, hogy az egyetem elismeri: a Maison du Rhône-ban etnológiai kutatás folyik, és ilyen alapon fogadhatunk hallgatókat, akik itt töltik a szakmai gyakorlatukat. Minden évben kiírunk kutatási témákat a hallgatók részére, akik részkutatásaikkal hozzájárulnak a nagy kutatási témák kidolgozásához. Ilyen téma volt kezdetben a „folyami kultúra” és újabban a „folyórendezés antropológiája”. A hallgatók számára ez szakképzési lehetőséget jelent, felkészülést a kutató- és a szakmai munkára. Egyúttal arra is lehetőséget teremt, hogy intézményi kereteket adjon az etnológia és az etnológus szakmai helykeresésének. Jelenleg is öt-hat doktorandusunk van etnológiai, földrajzi és történelmi témában.

Milyen kooperációs programokban vesz részt a Maison du Rhône, és milyen további fejlesztési tervei vannak?

A fejlesztésnek két iránya van. Az egyik tengely a Rhône-hálózat. Ennek a kialakításában együtt dolgozunk a lyoni múzeum igazgatójával. Az alapgondolat az, hogy a Rhône mentén több intézmény is foglalkozik a kulturális és természeti örökség megővésével és megőrzésével, anélkül azonban, hogy tudnának egymásról. Jó lenne, ha ebben a körben az információ és talán bizonyos szellemi termékek is áramolhatnának, ha például a kiállításokhoz tárgyakat is tudnánk kölcsönözni egymástól. Olyan csoportosulást szeretnénk létrehozni, amely regionális és országos szinten is tárgyalópartner tudna lenni a folyó felhasználásában érdekelt politikai és gazdasági szereplőknek. A Rhône-hálózat 1994 óta működik, múzeumokat, kutatóműhelyeket, természeti rezervátumokat, dokumentációs központokat, archívumokat és a helyi örökség megőrzésére szerveződött lakossági egyesületeket foglal magában. Összeköt bennünket egyrészt az, hogy valamilyen szinten mindnyájan végzünk tudományos kutatómunkát, mindnyájunkat az érdekel, hogy elemzőmunkával fényt derítsünk a folyó köré épülő különböző logikák működésére, másrészt az, hogy különös hangsúlyt helyezünk a nagyközönséggel való kapcsolattartásra.

A fejlesztésnek egy másik, nemzetközi dimenziót ad az a tény, hogy a Rhône Svájcban ered, és Franciaországot átszelve fut bele a tengerbe. Az a törekvésünk, hogy ebből az adottságból kiindulva előbb egy európai, de távolabb tekintve egy világméretű hálózatot hozunk létre az ember és folyó kapcsolatára építve. Brazíliában kutat két hallgatónk. Elképzelésünk szerint az ő segítségükkel és a Goeldi Múzeumot bevonva kiterjesztjük a hálózatot az Amazonasra is. Ha ez az ambiciózus terv megvalósul, a „folyó antropológiájának” egy olyan komparatív színezetet tudnánk adni, amely csírájában már benne

foglaltatott a Maison du Rhône létrehozásának gondolatában, de amely így tudományos és intézményi keretek között kiteljesedhetne.

Tárgyalásokat folytatok továbbá egy katalán és egy litván múzeummal is. Az utóbbi muzeológusait a minisztérium támogatásával fogadtuk is a Maison du Rhône-ban. Litvániában az etnológia egyáltalán nem létezik. A Daugava Múzeumát a szovjetek létesítették, és ide hordtak össze mindent, amit tönkretettek: például a lazachalászat és a faúsztatás tárgyi maradványait. A muzeológusok szeretnének antropológiai dimenziót adni a múzeumnak, és a koncepció kialakításában kérték a segítségünket. Megállapodás született, hogy a múzeum fogadja a lyoni etnológiai tanszék hallgatóit, akik ott végzik majd terepmunkájukat, és kutatásaik eredményeivel járulnak majd hozzá a múzeum tudományos bázisának gyarapításához. Minket ebben az összehasonlító megközelítés továbbvitele érdekel.

Elképzeléseink vannak arról is, hogy talán Magyarországgal is együttműködhetünk. Egy ilyen fejlemény mindenesetre tökéletesen illeszkedne a Maison du Rhône koncepciójába.

Készítette Szántó Diana

Man and river: ethnology in postindustrial society

In French museology a new form of museum activity has recently appeared. The so called „ethnopôle” museum makes researches with a state financial help and communicate the results of these researches to the public in a more direct way than traditional museums used to do it. The „ethnopôle” also participates in local development policy and projects.